

Мария Попова

ПЛОДОТВОРЕН ТВОРЧЕСКИ ПЪТ

Чл.-кор. проф. д.ф.н. Емилия Пернишка е от тези видни български езиковеди, чието име трайно се свързва с най-високите постижения на българското езикознание и чието творчество дава облика му пред света.

Емилия Пернишка е родена на 22 януари 1936 г. в Бяла черква, но младежките ѝ години протичат в забележителния с културния си живот крайдунавски град Свищов, където завършва средното си образование с отличие и златен медал.

От 1954 до 1959 г. следва в Софийския университет специалността „Българска филология“ с научен профил „езиковед“ (според системата в този период, сходна със съвременната система за магистратура). Още от това време датират научните ѝ интереси – проучва топонимията на Свищовско, резултат от което е дипломната ѝ работа „Местните имена в Свищовско“, прераснала впоследствие в монография, издадена през 2012 г. (наградена през 2015 г. от Фонд „Акад. Владимир Георгиев“ за най-добър езиковедски труд). От 1959 г. е първата ѝ научнопопулярна статия по тази проблематика: „Езикът на местностите“. През 50-те години на XX в. участва също в диалектоложки експедиции, събиращи и подготвящи материалите за Българския диалектен атлас. От 1959 до 1963 г. е гимназиална учителка и преподавателка в Учителския институт за прогимназиални учители в гр. Дупница, където чете лекции по стилистика и съвременен български език.

През 1964 г. постъпва в Института за български език към БАН като редовна докторантка по лексикология и лексикография. От 1967 г. е научен сътрудник, през 1980 г. се хабилитира като ст.н.с. II ст. (доцент) с монографията „Структура и семантика на сложните прилагателни имена в българския език“, а от 1993 г. е професор в Секцията за българска лексикология и лексикография. През 2004 г. е избрана за член-кореспондент на БАН.

Дисертацията за получаване на научната и образователна степен *доктор* (тогава *кандидат на науките*) на тема „Лексикалните синоними в белетристиката на Иван Вазов“ защитава през 1974 г., а за научната степен *доктор на филологическите науки* на тема „Системността в лексикалната многозначност на съществителните имена“ – през 1988 г.

Невъзможно е на няколко страници дори само да се изброят многобройните и разностранни приноси на Емилия Пернишка за развитието на българската лексикология и лексикография, словообразуване, история и уредба на книжовния език, езиково строителство, ономастика, езикова култура и в по-общ план – към българското езикознание. Затова всичко казано по-нататък ще бъде много кратко, фрагментарно и крайно недостатъчно, за да очертае богатството и неповторимостта на нейния творчески дух, родил забележителни научни трудове – 7 монографии, 7 студии, над 200 научни и научнопопулярни статии, рецензии, съавторство и редакторство във всички томовете (15 досега) на многотомния академичен „Речник на българския език“, автор, съавтор и редактор на много други речници, участие с доклади в повече от 40 научни форума у нас и в чужбина.

Несъмнено най-многобройни и най-големи са нейните приноси към *българската лексикология и лексикография* – основна област в нейните всекидневни научни занимания повече от 50 години.

Основната идея на една от главните насоки в своето творчество Е. Пернишка е синтезирала много изразително в мотото към монографията си „За системността на лексикалната многозначност на съществителните имена“ (1993): „Езикът (...) е сложна система, реализираща се обаче по много редовен начин. Той може да бъде описан в достатъчно общ и абстрактен вид“ (Н. Чомски). По такъв начин тук са очертани и нейните две основни търсения из сложната проблематика на семантичните отношения: 1) Системността на едно от равнищата на езика (може би най-спорното в това отношение) – лексиката в плана на нейните изменения; 2) Възможностите за доказване и описване на тази системност по обобщен теоретичен път. Преди всичко трябва да се отбележи, че при решаването на тази сложна задача – зад привидната индивидуалност и хаотичност на семантичната структура на отделните лексеми да се видят особеностите и закономерностите на системата – тя намира най-подходящите подходи, като излиза от структурно-компонентната и пропозиционалната теория за лексикалното значение и разглежда лексикалния материал по теоретико-обяснителен начин, който много сполучливо се съчетава с дедуктивно-индуктивната двустранност на анализа. При представяне на системността в лексиката избира възловия проблем за семантичните изменения, които са показани и в най-общения им смисъл като проява на общите закономерности в езика и мисленето и съвсем конкретно – като характеристики на семантичната номинация, ясно очертани при систематизиране на нейните категории. Сериозно постижение в този труд е разработката за категориите на семантичната номинация, въз основа на които се представя нейната системност и се типологизират проявите ѝ при съществителните имена. Тази монография безспорно заема място сред най-високите постижения на българската лексикология.

Друг забележителен труд на юбилярката е третият дял – „Лексикална семантика. Структурно-семантични особености на българската лексика“ – от първия том на тритомното издание „Българска лексикология и фразеология“ (2013). Този труд е създаден по идея на Е. Пернишка – нейна сбъдната дългогодишна идея – и под нейната редакция (съвместно с проф. д.ф.н. Л. Крумова-Цветкова). Той е първото по рода си обобщаващо, цялостно и многоаспектно изследване на българската лексика и фразеология, *описателна лексикология и фразеология* на българския език с по-конкретен обект в сравнение с известните наши и чуждестранни теоретични трудове и университетски учебници. В него се излагат доста обстойно основни характерни черти на българската лексика и фразеология с насока към тяхната специфика, свързана с българската национална култура и българската езикова картина на света. Решението на поставените задачи е новаторско, тъй като авторите не са имали подобен образец нито в нашето, нито в чуждестранното езикознание.

В третия дял от Т. 1 (с автор Е. Пернишка) са описани резултатите от конкретни изследвания върху характерни номинативни, семантични, системни и функционални особености на българската лексика, на тяхното развитие и обогатяване до наши дни. Е. Пернишка се е насочила към обобщаване и допълване на традиционни въпроси, но най-вече към извеждане на нови теоретични по-

становки за тях, както и към разработване на нови теми, главно за връзката на българската лексика и семантика с културно-историческото развитие на нацията и с мисленето и отношенията на българина към действителността, проявени чрез редица лексеми. Част от тях тя предварително развива и отделно в студии като „Времето в нас, в езика и в лингвистиката“ (2006), „Съвременни явления и отношения в огледалото на българския език“ (2005), „Езикова култура, езикови въздействия и нравствено-ценностни виждания“ (1995) и др.

Е. Пернишка е приложила широк и задълбочен теоретичен подход, отговарящ на динамичния характер на системността на лексиката, от една страна, и на своеобразието ѝ като отражение на българската картина на света в когнитивен, аксиологичен и морално-етичен аспект, от друга страна, при съчетаване на традиционно отработени методи, доказали своята ефективност, с най-нови, все още неусвоени съвременни методи. По блестящ начин е постигната сложната и многостранна цел да се разкрият концептуалното и семантичното богатство на българската лексика и нейното познавателно, социокултурно и прагматично значение.

Приносите, по-общи и по-конкретни, новите моменти и полезните резултати са многобройни. Затова тук ще бъдат представени само някои в обобщен и много съкратен вид.

1. Чрез обобщаване на знанията за основните понятия на ономасиологията и лексикологията (срв. напр. *концепт*, *знак*, *дума*, *лексема*, *лексикално значение*, *категоризация*, *денотат* и др.) са разкрити концептуалното и семантичното богатство на българската лексика с оглед на нейното познавателно, социокултурно, лингвокултурно и прагматично значение.

2. Традиционното ономасиологично отношение действителност > знак (с позоваване и на Г. Клаус) е обогатено с включването на нови компоненти, вследствие на което то придобива вида: човек (номинатор) + познание > езиков знак – номинат, обикновена дума (форма + съдържание).

3. Въз основа на постановката от т. 2 е доуточнен обектът на ономасиологията като единство с два аспекта: а) назоваването – избрания при този акт признак (номинационен мотив) и форма с вложеното в тях виждане за знака номинант и означения чрез него концепт (номинат), и б) готовите названия и съвкупността от номинационните средства за означаване на отделния концепт или цялата концептосфера.

4. Представен е модел на номинацията, изработен върху когнитивна основа:

- чрез изучаване на концептуализацията и въз основа на нея – на първичната номинация;
- чрез установяване на възможните връзки между признаците на денотата и номинационния (мотивиращия) признак – пряка мотивация и образна мотивация;
- чрез определяне на връзките между мотивиращия признак и лексикалното значение – фонетична (примитивна) и морфологична (словообразователна).

5. Основният принос в главата „Ономасиологични особености на българската лексика“ е концептуално-семантичната класификация на българската лексика, при която се прилага съвременен когнитивен подход за понятийното групиране на лексикалните единици в концептосфери.

6. Разграничени са видовете етнокултурна информация, която се открива в концептосферите: безеквивалентна, домашна и чужда лексика.

7. Един от сериозните приноси в нашата семасиология е разработването на въпросите за начините на семантична номинация и по-специално за съотносителността на метонимията и семантико-словообразователния начин.

Специално внимание през целия си творчески път Е. Пернишка отдава на явлениято *синонимия*, което разглежда обстойно като системно лексикално и стилистично средство за обогатяване на езика. Могат да се изброят множество нейни изследвания, но тук ще посоча само няколко. На първо място монографията ѝ „Лексикалните синоними в художествения стил“ (1989), студиите „Народно и книжовно изразно богатство в лексикалната синонимия на Иван Вазов“ (1975), „Синонимиката в белетристиката на Иван Вазов – отражение на взаимоотношенията в лексико-семантичната система на книжовния език и на лексикалното строителство през 80–90 г. на XX век“ (1975), статиите „Ролята на лексикалните синоними за някои качества на стила на Вазовата белетристика“ (1996), където се разглеждат обстойно редица приноси на големия писател в обработката и обогатяването на книжовната лексика, „Речникът на Н. Геров като синонимен речник“ (1996). И още – като приложение на всички теоретични постановки тя издава оригинален „Синонимен речник на българския език (с антоними и близкозначни думи)“ (2003, 2012).

Забележителни са приносите и постиженията на юбиларката и към *лексикографията* както в теоретичен (срв. напр. „Проблеми на терминологията и отразяването ѝ в тълковен речник“, 1973; „Някои постижения и перспективи на съвременната българска лексикография“, 1976; „Някои специални едноезични речници“, 1982; „Лексикографски проблеми, свързани с производните глаголи“, 1985; „Семантични отношения в речника и тяхното лексикографско отразяване“, 1993–1994; „Българската лексикография – отражение на богатството и системните връзки в българската лексика“, 1997), така и в практически аспект – като автор и редактор на редица речници.

Тя е от основните автори, редактори и главни редактори на многотомния *Речник на българския език* – епохално дело на българската лексикография, най-висок връх в нейното развитие. Основен съавтор е на първия у нас *Речник на антонимите в българския език* (1997, 2-ро изд. 2013), съавтор е на *Речник на чуждите думи в българския език* (2001), автор на *Речник на чуждите думи за всички* (2007), на поредица статии в *Енциклопедия на съвременния български език* (2000), съредактор е на първия *Българско-украински речник* (*Болгарско-український словник*, 1988), редактор на редица други речници и книги. Съавтор и редактор е на особено необходимите и посрещнати с голям интерес, включително и от по-широките кръгове на българското общество, два неологични речника: *Речник на новите думи и значения в българския език* (2001) и *Речник на новите думи в българския език* (2010), явление с висока стойност и насъщна обществена потребност за справяне с всекидневните усилия на българина с все по-нарастващата сложност на публичната реч и, не на последно място, солидна основа за теоретични изследвания.

Друг важен принос на юбиларката са книгите, студиите и статиите, посветени на *словообразуването* и *словообразователното значение* в съпоставката му с лексикалното значение – монографиите „Семантика на сложните

прилагателни имена в българския език“ (1980), „Словообразователна и семантична структура на сложните прилагателни имена в славянските езици“ (1980) в съавторство с М. Деянова, студиите и статиите „Словообразователни и семантични тенденции при относителните прилагателни в съвременния български книжовен език“ (1974), „Към въпроса за словообразователното значение и словообразователната систематизация“ (1978), „Някои прояви на граматическа и словообразователна дефективност при глаголи с представка *за-*“ (1979), „Към въпроса за лексикалното и словообразователното значение на сложната дума“ (1980), „Словообразователната теория на Л. Милетич“ (1984), „Изследование словообразования некоторых славянских глаголов с учетом способа глагольного действия“ (1987) и т.н.

Във вниманието на Е. Пернишка са и някои въпроси на българския език, разгледани чрез *съпоставката му с други славянски езици* – „Лексикални и семантични паралели между българските и полските глаголи за зрително възприятие“ (1977), „Структурни и семантични особености на имената за лица в български и словашки език“ (1988), „Структурни и семантични особености на новите имена за лица в българския и чешкия език“ (1990–2000) и др. Тя е добре известен и цитиран автор в редица славянски страни и в множество славистични проучвания.

Между приносните трудове на Е. Пернишка наскоро се добави изследването ѝ (започнато в студентските години) върху *топонимията* на Свищовско – „Местните имена в Свищовско“ (2012). Книгата бе удостоена с престижна награда. Междувременно е публикувана и статията „Някои нови аспекти в ономастичната теория“ (1999), която предлага някои новости в подобни разработки. С тези изследвания още повече се разширява погледът върху широките езиковедски интереси на авторката – редки в нашето време, но безспорно свидетелство за траен и многообхватен интерес към родния език.

Творческият портрет на Е. Пернишка ще остане незавършен, ако поне, макар и бегло, не се споменат нейните приноси към редица други проблеми в езикознанието – *стилистика, история и строителство на книжовния език, езикова култура* и много други, които е трудно да изброим, например „Някои функционалностилистични прояви и особености на субстантивираните прилагателни“ (1972), „Някои смислови връзки на думата като фактор на езиковото богатство и колорит“ (1979), „Контраст и антитеза в лириката на Теодор Траянов“ (1987), „Образно-емоционалният свят на метафората“ (1995), „Как чрез композицията на „Една българка“ Вазов разкрива художествени образи и идеи?“ (1997); „По някои въпроси на нормализацията в българската книжовна лексика след Освобождението“ (1970), „Лексико-семантичните дублети – отзвук на общественения живот през XIX в.“ (1978), „Проблеми на терминообразуването през Възраждането като част от проблемите на книжовноезиковото строителство“ (1980), „Исторически устойчивото в българската лексика“ (1983), „За добрата и злата сила на думите“ (1996), „Динамика на езиковата и комуникативната компетентност“ (2005), „Неправилна употреба на някои безлични глаголи“ (1974). Не може да не се отбележи и активната научнопопуляризаторска дейност на юбилярката – множество научнопопулярни статии и езикови бележки (например „За грозното в нашия език и езика на медиите“ (1999), „Игрите на смисъла“ (1995) и др.), беседи и интервюта по Радио София и Българската национална

телевизия, курсове по езикова култура с журналисти и учители, учредяване на „Общество за устойчиво развитие на българския език“ с цел да се засили вниманието към най-съкровено национално богатство.

Успоредно с научната си работа Е. Пернишка в продължение на 30 години преподава лексикология, семантика и стилистика в Софийския университет, в Югозападния университет „Неофит Рилски“ – Благоевград, във филиала на Пловдивския университет – Кърджали, в Нов български университет – София, в Педагогическия факултет на университета – Русе. От 1987 до 1991 г. е лекторка по български език в град Лион, Франция, където развива и активна дейност за популяризиране на българския език и култура.

Огромни са *научноекспертната, ръководната и обществената дейност* на юбиларката. Тя е рецензент на докторски дисертации, по процедури за придобиване на научни степени и звания, на монографии за печат, публикувани книги. Е. Пернишка е член и редактор в редколегиите на три научни списания. Била е в продължение на много години член на Комисията по лексикология и лексикография към Международния комитет на славистите. Освен това е ръководила Секцията по славянско езикознание (1983–1988) и Секцията по българска лексикология и лексикография (1994–2000), била е член на Управителния съвет на БАН, председател и дългогодишен член на Специализирания съвет по езикознание към ВАК. Повече от 10 години е била председател на секцията „Филологически науки“ към Съюза на учените в България и на Гражданското сдружение „Общество за устойчиво развитие на българския език“. Безспорно отделно специално внимание може да се отдаде на нейната човешка и гражданска роля за отглеждане и възпитание на двама синове – многоуважавани и авторитетни лекари, на пряко и косвено участие в развитието на нейните внуци.

Като ѝ честитим юбилей, от все сърце пожелаваме на чл.-кор. проф. д.ф.н. Емилия Пернишка здраве, творческо дълголетие, нови успехи.

Нека бъде все така щедра и всеотдайна и все така бодро да върви по своя възходящ път в науката за българския език!

Честит юбилей!